

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Розалия Йорданова Кузманова - Карталова

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“

в област на висше образование: 1. Педагогически науки

професионално направление: 1.2. Педагогика

докторска програма: Теория на възпитанието и дидактика (Социална педагогика)

Автор: *Мария Маркова Величкова*

Тема: *Социално-педагогическа работа с деца - романи*

Научен ръководител: *Доц. д-р Албена Александрова Овчарова, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“*

1. Общо описание на представените материали

Със заповед № Р33-754 от 13.02.2020 г. на Ректора на Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“ (ПУ) съм определена за член на научното жури за осигуряване на процедура за защита на дисертационен труд на тема „Социално-педагогическа работа с деца-романи“ за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ в област на висше образование 1. Педагогически науки, професионално направление 1.2. Педагогика, докторска програма „Теория на възпитанието и дидактика (Социална педагогика)“. Автор на дисертационния труд е Мария Маркова Величкова – докторантка в редовна форма на обучение към катедра „Педагогика и управление на образованието“, Педагогически факултет при Пловдивския университет, с научен ръководител доц. д-р Албена Александрова Огнянова от Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“.

Представени за рецензиране са дисертационен труд, автореферат, приложена е автобиография – европейски формат.

2. Кратки биографични данни за докторанта

Мария Величкова завършва средно образование в Математическа гимназия „Константин Величков“, град Пазарджик през 2002 година. Висше образование придобива във Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ със специалност „Социална педагогика“, степен бакалавър през 2007 година. Има две магистърски степени, придобити също в Пловдивския университет: по „Бизнес комуникации и връзки с обществеността“ през 2009 година и „Комуникативни нарушения на развитието“ през 2015 година. Интерес представлява

поставената още тогава заявка за работа по проблема „деца-роми“, видно от темата на дипломната ѝ работа: „Формиране и развитие на родителски умения в ромската общност за превенция от изоставяне в развитието на децата от 0 до 3 години“, което говори за дълготрайност, последователност и целенасоченост в изследователските ѝ търсения.

Мария Величкова придобива и други квалификации: през 2011 година по програма „Превенция и контрол на ХИВ/СПИН“ на Министерството на здравеопазването за прилагане на методите на консултиране „Мотивационно интервюиране“ и „Кратък съвет“; към Национален център по наркомании, гр. София, за „Намаляване на вредите в употребата на наркотични вещества“ през 2012 година; към Асоциация „Монтесори“ – Ръка за ръка, през 2014 – 2015 година, обучение в метода „Монтесори“ за деца от 0 до 6 години; към Академия за социални предприемачи през 2018 г., с обучение по социално предприемачество.

В периода 2016 – 2019 година Мария Величкова е редовен докторант в докторска програма „Теория на възпитанието и дидактика (Социална педагогика) към Педагогическия факултет на Пловдивския университет.

Професионалният път на Величкова е свързан с базовата ѝ специалност по социална педагогика. Тя е работила като: социален работник (сътрудник на терен) към Фондация „Панацея“, Пловдив с основни отговорности - работа с хора, активно употребяващи наркотични вещества и техните близки по национална Програма „Превенция и контрол на ХИВ/СПИН“, компонент 4 на МЗ и по Програма „Превенция и контрол на туберкулозата в България“ в периода 2010 – 2014 година; през 2015 година работи по проект „Изграждане на Общностен център в Община Пловдив“ като социален работник – консултант в услугите „Формиране и развитие на родителски умения“ и „Семейно консултиране и подкрепа на бъдещи родители, родители и деца“; в периода 2016 – 2018 година работи в Общностен център за деца и семейства, община Пловдив като социален работник – консултант в услугата „Семейно консултиране и подкрепа“.

Участва в „Екип за иновативни образователни технологии“ към Пловдивския университет по Фонд „Научни изследвания“ в периода 2017 – 2018 година. Експерт е от квотата на докторантите към Националната агенция за оценяване и акредитация през 2019 година. Член е на Съюза на учените в България, секция „Педагогика и психология“.

3. Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи

Проблемът за образователната интеграция на децата роми е с продължаваща актуалност в последните две десетелития, но за съжаление, за него все още не е намерено релевантно решение относно ефективното интегриране на ромския етнос в условията на българските

стандарти на живот, образование, труд и отдих. Още повече, работата с децата роми може да бъде предпоставката за справяне или една крачка по-близо до справяне с проблема. В научен аспект - не е поставян акцент върху проучването и прилагането на различни форми за социалнопедагогическа работа с деца роми у нас, в този смисъл изследването и работата по този проблем е особено ценна и практически полезна за социалнопедагогическата теория и практика. Поставянето на темата за приобщаването на децата роми в детската градина чрез мотивиране и на родителите за това и търсенето на форми за трайност и ефективност на процеса е актуален въпрос, свързан и с новостите в Закона за предучилищното и училищното образование и кореспондира с поставените цели и задачи в дисертационния труд.

4. Познаване на проблема

Дисертантката демонстрира задълбочено познаване на проблема, свързан с децата роми и техните семейства, като традиции, характеристики, възможности за повлияване, законово-нормативна база и институционална подкрепа. Тя извършва сполучлив научно-теоретичен анализ на разбиранията за същността на социалната педагогика и възможностите на социалнопедагогическата работа, като умело ги интегрира в контекста на потребностите на специфичната група нуждаещи се от подпомагане - децата роми и техните семейства. Използваната литература е по темата на дисертационния труд и представя проблема в неговата обхватност и многопластовост.

5. Методика на изследването

Избраната методика на изследване осигурява възможността за постигане на поставената цел в дисертационното изследване: „Проучване, анализиране, систематизиране, обобщаване и представяне на някои особености и възможности на груповата социалнопедагогическа работа с деца-роми“, като задачите са релевантни на целта.

Използвани са две групи методи на изследване: методи на теоретичното изследване – теоретичен обзор, анализ, синтез, подбор и проучване на нормативни документи, систематизиране, обобщение, вторичен/мета анализ на резултати от други изследвания; методи на емпиричното изследване – провеждане и анализ на групова социално-педагогическа работа, анкетно проучване, експертна оценка и статистически методи.

Конкретно емпиричното изследване е реализирано със следните методи: методи за научно изследване – наблюдение, структурирано интервю, анализ на ситуацията, анализ на средата, анализ на работата на мултидисциплинарния екип, анализ на потребностите, синтез, анкетиране, експертна оценка, качествен анализ, сравнителен анализ; методи за групова опитна работа – работа в малка група, работа с ромски медиатори, работа в

мултидисциплинарен екип, кампанийни дейности и домашни посещения, работа с родителите и семейството; методи за управление на груповата работа – протоколиране, обсъждане, изготвяне на обучителни и информационни материали и др.; статистическа проверка на Хипотеза 1 - чрез One Way ANOVA или F-критерий на Фишер (еднофакторен дисперсионен анализ) с компютърна програма IBM SPSS Statistics 22; статистическа проверка на Хипотеза 2 чрез χ^2 – анализ (Хи-квадрат критерий) (Person's chi-square test) с компютърна програма IBM SPSS Statistics 22.

Контингентът на изследване обхваща деца, родители, специалисти от мултидисциплинарните екипи, педагогически специалисти – учители, възпитатели, директори, педагогически съветници и психолози. Включени са:

- 36 лица, участници в груповата социалнопедагогическа работа: 12 деца на възраст между 3 и 5 години и 24-ма родители от общо 12 семейства, живеещи в кв. „Столипиново“, гр. Пловдив; както и специалистите от мултидисциплинарния екип на груповата работа;

- 83-ма педагогически специалисти, работещи в сферата на предучилищното образование: 74 учители и възпитатели; 6-ма директори, 3-ма педагогически съветници и психолози от пет детски градини и три училища, осъществяващи предучилищно образование в ромска общност.

Изследваните учебно-възпитателни заведения са ситуирани в район Източен – кв. „Столипиново“ и кв. „Изгрев“, гр. Пловдив, с изключение на ОУ „П. Волов“ от район „Северен“, „Шекер махала“, гр. Пловдив.

6. Характеристика и оценка на дисертационния труд

Дисертационният труд е в общ обем 232 страници, от които 188 страници основен текст и 34 страници приложения. Структуриран е в увод, пет глави, изводи и препоръки, използвана литература (която включва 177 източника, от които 149 на кирилица, 17 на латиница и 11 интернет ресурса, фундаментални източници по тематиката на дисертационния труд), приноси и 11 приложения (бланка на: входящ въпросник за родители; изходящ въпросник за родители; изходящ въпросник за родители 2; експертна оценка от специалисти от мултидисциплинарния екип; експертна оценка от директори и за директори от образователни институции; анкета за учители и възпитатели; бланка за експертна оценка от педагогически съветници и психолози; комплекс от движения за усвояване на думи и понятия на български език; програма на групов социалнопедагогическа работа с деца роми; правила за общуване в групата между социалния педагог и медиатора; снимков материал от апробирането на

груповата социалнопедагогическа работа с деца роми). Данните от изследванията са онагледени с 50 фигури и 8 таблици.

В увода на дисертационния труд сполучливо е аргументирана актуалността на проблема и са изведени мотивите за разработването и изследването му като дисертационна проблематика. Представен е научният апарат – обект, предмет, цел, задачи, хипотези, методи на изследване, който е добре конструиран.

Първа глава „Теоретични измерения на социално-педагогическата работа и връзката ѝ със социалната педагогика и другите науки“ поставя основите на анализа в дисертационното изследване, като се разглежда проблемът още от възникването на социалната педагогика като наука и практическа дейност. Направен е сполучлив сравнителен анализ между социалната педагогика, социалната работа и социалнопедагогическата работа, както и на връзката на социалната педагогика с други науки - педагогика, психология, социология, като е коментирано значението и на други сродни. Направен е добър теоретичен анализ на научни постановки, концепции и становища, като са изведени действени подходи за социалнопедагогическа работа в различни направления, с различни групи и на различни равнища. Обоснована е тезата, която се приема като основополагаща в дисертационното изследване за социалнопедагогическата работа с деца роми, а именно: „...че социално-педагогическата работа е частта от социалната работа, която осъществява психо-педагогическо и социално придружаване и подкрепа на деца, младежи и възрастни в процеса на преодоляване на техните социални и лични трудности и е базирана теоретично на социалната педагогика.“ (стр. 32 от дисертацията). Изведени са адекватни изводи относно статута на социалната педагогика и социалната работа у нас, като е аргументирано становището, „...че социално-педагогическата работа е теоретично базирана на социалната педагогика, а основна нейна характеристика е интегративния ѝ характер. Стоящи на „границата“ между универсалните и социалните науки, социалната педагогика и социално-педагогическата работа биха успели да се превърнат в център – осъзнат носител на хуманизиращи и хармонизиращи идеи и проводник на тези идеи в реалния практически план.“ (стр. 28, пак там). Коментирани са актуални съвременни подходи за директна социалнопедагогическа работа - посредничество, медиаторство и защитничество, както и специфичната роля на специалиста - социален педагог при реализирането им.

Втора глава „Социално-педагогическа работа с лица от ромски произход“ представя анализ на въпроса за ромската общност в България - статус, традиции и други. Сполучливо е коментирана държавната политика и ролята на отговорните институции за интеграцията на

ромите у нас. Въз основа на анализите е обосновано становището, че въпреки предприетите мерки и политики, към настоящия момент ромската етническа група у нас продължава да се посочва като уязвима и целева група, като хора живеещи в бедност, сегрегация, неграмотност, престъпност, с ниска профилактика на здравето и в същото време продължават да се разработват здравни, социални и образователни стратегии на национално и местно ниво и да се осъществяват редица инициативи в търсенето на най-добрите решения. Въз основа на анализираната ситуация дисертантката достига до извода за нерешен проблем и нужда от специфична работа, която в настоящия труд се определя като социалнопедагогическа работа. Може да се подчертае много сполучливата аргументация за необходимостта от точно този вид помощ и подкрепа, предвид несработилите до този момент мерки и инициативи.

Специално място в главата е отделено на ролята на ромските медиатори, както и на мобилната социална работа в ромската общност. Обосновани са ангажиментите на мултидисциплинарните екипи за работа в ромската общност, базирани на ефективно сътрудничество и насърчаване на членовете за повишаване професионалните знания и умения. Това е определено като нова тенденция в социалнопедагогическата работа с роми, разгръщаща се чрез прилагането на специфични модели за подкрепа чрез социалнопедагогическа работа, реализирана от ромски медиатори, мобилна социална работа и мултидисциплинарен екип за работа в ромската общност. Тези подходи са препоръчвани и законово осигурени чрез международни и национални документи, те са свързани един с друг, дори вече са прилагани в социалнопедагогическата практика, но в научната литература все още са слабо описани, а практико-приложните модели не са научно обосновани.

В тази глава също така са коментирани причините за социалната изключеност на голяма част от ромското население, наречени комплексни, а именно – здравни, социални, трудови, образователни, като се посочва, че за комплексните проблеми са нужни комплексни решения, каквито могат да се дадат от междусекторния и мултидисциплинарния подход в работата с роми. Извежда се тезата, че интегрирането на ромите в българското общество предполага сътрудничеството на всички, пряко ангажирани институции на национално, регионално и местно равнище, заедно с представители на неправителствени организации и на ромската общност, което е налично като възможност и регулираност в приетите държавни документи, които дисертантката познава много добре.

В трета глава „Социално-педагогическа работа с деца роми“ е анализирана образователната интеграция на децата роми като социалнопедагогически проблем, както и ролята на ромските общности и ромските семейства и техните нагласи за образователната

интеграция на децата. По-специално внимание е отделено на училищната адаптация на децата роми и възможностите на социалнопедагогическата работа за това. На базата на сполучлив теоретичен анализ и на статистически данни по изследваната проблематика са направени задълбочени изводи относно образователната интеграция и училищната адаптация на децата роми днес. Изведена е ролята на социалнопедагогическата работа чрез корекционни и превантивни дейности, разработването и прилагането на междусекторни и мултидисциплинарни дейности за подпомагането както на децата роми, така и на възрастните и ромските общности, като цяло.

Четвърта глава представя дизайна на емпиричното изследване. Посочени са целта и задачите на емпиричното изследване, като целта е: Проучване на някои особености, които възпрепятстват включването и адаптацията на децата-роми в образователната система и на възможности на социално-педагогическата работа, които подпомагат тези процеси, за да се предложат стратегии и методи за повишаване на нейната ефективност.

Методите и инструментариумът за емпиричното изследване са във връзка с целта и задачите. Контингентът на изследване е достатъчен. Организацията и етапите на изследване са плавни, целенасочени и последователни.

В методиката на дисертационното изследване е представено апробирането и резултатите от апробирането на модела за групова социалнопедагогическа работа с деца роми, който се характеризира с комплексност, мултидисциплинарност, превантивност и доброволност.

Определена е ясно целта на прилагането на социалнопедагогическия модел - развитие на родителските умения и подпомагане на някои социални умения и компетентности на децата-роми. Самото апробиране е осъществено в 23 сесии в периода октомври 2016 г. - април 2017 г., веднъж седмично с времетраене от 90 минути, като заедно с това са организирани допълнително и две мероприятия – Новогодишен празник и Осмомартенско тържество.

Последователно, детайло обмисели и прецизно организирани са сесиите с родителите и децата по конкретни теми, имащи пряко отношение с постигането на целта на модела.

За постигане на целите и ефективността на модела са формулирани ясни критерии и показатели.

Пета глава представя анализ на резултатите от емпиричното изследване. Направено е многопластово изследване с различните групи родители, деца, специалисти. Статистически доказани са хипотезите на изследването, като хипотеза 1 частично се доказва, като в първата си част се отхвърля, а във втората се потвърждава, а именно: не съществува наличие на

различия в настъпилите промени в родителските нагласи спрямо принадлежността им към различен тип семейство, но типа семейство е фактор, определящ ангажираността и посещаемостта в груповите занимания, особено за лицата от непълни семейства. Хипотеза 2 се доказва: ако факторите, които възпрепятстват обучителния процес в предучилищна възраст на децата-роми са различни, то най-честите са езиковата бариера и недостатъчно добре развитите в рамките на възрастта им социални умения.

Изводите от цялостното изследване са задълбочени, аргументирани и отговарят на реално извършената изследователска работа и постигнатите резултати от теоретичното и емпиричното изследване.

Интерес представляват наблюдаваните в социалнопедагогическа работа трудности при отделянето на детето от семейството и тревожната привързаност на децата към техните родители, изразяваща се в силно безпокойство и проява на протест при кратковременна раздяла с тях, което пряко се отразява на педагогическия процес и доказва необходимостта от включването в подходящи дейности на родителите и семейството, полезността от наличието на мултидисциплинарни екипи и прилагането на медиаторския подход като резултатна социалнопедагогическа работа с изследваните деца от ромски произход.

Интересно заключение е, че в изследваните ромски семейства се предпочита жената да отложи трудовата си заетост, докато детето не е пораснало достатъчно голямо според семейните представи и по тази причина се предполага, че по-уместно в този период би било прилагането на социалнопедагогическа работа, ориентирана към мотивиране, ангажиране и подкрепа на майките за повишаване на техните родителски умения, отколкото към стимулиране за включването им в пазара на труда.

7. Приноси и значимост на разработката за науката и практиката

Приемам формулираните от дисертантката приноси като реално постигнати:

1. Направено е обхватно теоретично проучване на същността, ролята и функциите на социалнопедагогическата работа, като на базата на задълбочено познаване на характеристиките на ромския етнос са аргументирани специфични подходи за подпомагане на ромските семейства по отношение адаптация и интеграция на децата им в образователна среда чрез социалнопедагогическа работа.
2. Изведена и научно обоснована е спецификата и съдържанието на социалнопедагогическата работа на социалния (ромския) медиатор, на мобилната

социална работа и на мултидисциплинарния екип по отношение интеграцията на ромския етнос и конкретно на децата роми в образователната и социалната среда.

3. Изграден и апробиран е авторски модел на социалнопедагогическа работа за групов работа с деца роми и техните семейства с отчетена ефективност и резултатност от специалисти от образователната сфера.
4. Конструираният авторски технологичен модел за социалнопедагогическа работа с 3-7 годишни деца роми за повишаване на готовността им за училищно образование е с висока степен на готовност за внедряване в социалнопедагогическата практика. Той дава перспектива за продължаващи проучвания и внедрявания на подходи и методи за повишаване на образователната и социалната култура на децата, родителската грамотност и подкрепа на ромските семейства за по-лесна адаптация към училищна среда на децата и осмисляне на новата роля „ученик“ в семейството.

8. Преценка на публикациите по дисертационния труд

Реализирани са 5 публикации по тематиката на дисертационния труд, две от които са в съавторство, една от публикациите е под печат в издателството на ПУ „П. Хилендарски“ и една е публикувана в чужбина. Всичко това говори за добра разпознаваемост на авторката и на проблематиката, по която работи и за популяризиране на резултатите от дисертационното изследване на различни равнища – на студентски и докторантски научни форуми, в сборници, в списания, в колективни трудове и като самостоятелен автор.

9. Лично участие на докторантката

Проведено е изследване с авторска методика на модел за групов социалнопедагогическа работа с деца роми, като е конструиран технологичен такъв за социалнопедагогическа работа с деца роми във възраст 3-7 години за повишаване на готовността им за училищно образование, като на база на проведените теоретични и емпирични изследвания са изведени значими резултати за теорията и практиката, което е личен принос на докторантката.

10. Автореферат

Авторефератът отразява обективно съдържанието на дисертационния труд, основните резултати, постигнати в изследанията и е изготвен съобразно изискванията.

11. Критични забележки и препоръки

Изводите, до които достига дисертантката, доказват дисертабилността на тезата и дълбочината на изследователските търсения. Все пак трудът би спечелил, ако извадката имаше по-голям и по-представителен характер относно различните групи роми, както и роми от други населени места на страната, предвид различията в техните общности и по този начин да се търси унифициране на модела и извеждането на специфики за различните ромски групи.

12. Лични впечатления

Нямам преки лични впечатления от докторантката.

13. Препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати

В контекста на поставената заявка и възможности от дисертантката за работа в мултидисциплинарен екип препоръчвам да продължи изследователската си работа по отношение задълбочаване на проучванията за ефективността на мобилната социална работа и ролята на ромските медиатори за ромското включване и конкретно за образователната интеграция на децата, както и за приобщаване и мотивиране на родителите за образователните постижения на децата им.

Препоръчвам издаването на проблематиката от дисертационния труд в книга, която да бъде в полза на практикуващите социалнопедагогическа работа и на работещите с хора от ромския етнос, конкретно.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационният труд *съдържа научни, научно-приложни и приложни резултати, които представляват оригинален принос в науката* и отговарят на изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ), Правилника за прилагане на ЗРАСРБ и Правилника за развитието на академичния състав на ПУ „Паисий Хилендарски“. Представените материали и дисертационни резултати съответстват на специфичните изисквания на Педагогическия факултет, приети във връзка с Правилника на ПУ за приложение на ЗРАСРБ.

Дисертационният труд показва, че докторантката Мария Величкова притежава задълбочени теоретични знания и професионални умения в областта на Теория на възпитанието и дидактика (Социална педагогика), като демонстрира качества и способности за самостоятелно провеждане на научно изследване.

Поради гореизложеното, убедено давам своята *положителна оценка* за проведеното изследване, представено от рецензираните по-горе дисертационен труд, автореферат, постигнати резултати и приноси и *предлагам на почитаемото научно жури да присъди*

образователната и научна степен „доктор“ на Мария Маркова Величкова в област на висше образование: 1. Педагогически науки, професионално направление 1.2. Педагогика, докторска програма „Теория на възпитанието и дидактика (Социална педагогика)“.

01.03.2020 г.

Рецензент:

/проф. д-р Розалия Кузманова – Карталова